

CRIJEVIĆEVA RASPRAVA »SUPER COMOEDIA VETERI ET SATYRA ET NOVA CUM PLAUTI APOLOGIA«

Divna Mrdeža Antonina

Pokušavajući proniknuti u značenje i ulogu Crijevićeve pojave u dubrovačkoj književnosti u doba u kojem on djeluje, mnogi književni historiografi su naslutili da on, svojim radom na oživljavanju antičke komediografije među dubrovačkom mladeži, preusmjerava razvoj domaće drame, koja je istom dobila vidljivije autohtone korijene svjetovnog karaktera. Tekst dosad neobjavljene rasprave potvrđuje nam istinitost tih pretpostavki, a ujedno i otkriva novu dimenziju tog široko obrazovanog humanista jer u poznavanju teoretskih postavki, nizanju situacija i opisu tipova novoatičke komedije, on se, zavidnim znanjem, pokazuje velikim eruditom na čemu bi mu mogao pozavidjeti bilo koji teoretičar. U Crijevićevu, i ne samo njegovu, teoretskom i praktično-scenskom djelovanju u okviru Akademije na Kvirinalu ponovio se još jedan historijski proces oživljavanja tradicije kao djelovanja posebnog kulturološkog mehanizma. Tradicija koja je jednom bila gotovo subliterarna i proskribirana, ponovno je izbila na površinu i više od toga — postala je nosilac primjerenih vrijednosti. To se nije dogodilo samo kod nas nego svagdje gdje je zaživjela eruditna komedija. Odgovor na pitanje zašto se tog puta tako dogodilo nalazi se u težnjama humanista, primjerice onih koji su djelovali u okviru Rimske akademije pod pokroviteljstvom Pomponija Leta čije su namjere bile oživjeti latinske i grčke tekstove na sceni.

Crijevićeva rasprava »Super comoedia veteri et satyra et nova cum Plauti apologia« pružit će nam odgovore na mnoga pitanja.

U Vatikanskoj biblioteci čuvaju se dva rukopisa, jedan pod brojem 1678, drugi pod brojem 2939. Izbor iz rukopisa 1678 u kojem se nalazi Crijevićeva poezija objavio je Nikola Sola u *Archivio storico per la Dalmazia* (XVI – XIX, 1934 – 1935). Drugi rukopis sadrži rasprave i pisma do danas neobjavljene. Da ipak ponešto znamo o sadržaju rukopisa možemo zahvaliti F. Račkom koji je objavio neke dijelove »koji se odnose ili na osobu njegovu ili na ondašnje prosvjetne odnošaje, navlastito Dubrovačke«.¹

U istom rukopisu nalazi se i rasprava »Super comoedia veteri et satyra et nova cum Plauti apologia« (O staroj komediji, satiri i novoj komediji s obranom Plauta): Rasprava je pisana jampskim senarom, sadrži 175 stihova. Tematski se može podijeliti u dva dijela, u prvom autor govori o podrijetlu komedije, o razvoju satire iz stare komedije (kako ga on shvaća), o poznatim rimskim satiričarima, te o novoj komediji s Plautom na čelu. Drugi je dio polemička rasprava u kojoj Crijević brani Plautovu komediju od pogrešnih interpretacija.

Crijević svoj filološko-estetski prilog započinje književno-historijskim razmatranjem postanka komedije i satire. Govoreći o podrijetlu komedije on stavlja naglasak na opscenu, raspusno-komičku sliku i satiričku oštricu – važnim elementima takvih svečanosti. Riječ je o staroatičkoj komediji, na što upućuje spominjanje kora sastavljenog od dvadeset četiri osobe. U kratkim crtama Crijević iznosi osobitosti i funkciju ritualnih igara i poluimproviziranih scenskih lakrdija. Kao važno svojstvo »stare« komedije i presudni faktor koji će dovesti do njenog nestanka ističe prisutnost satiričkog žalca: »Mox hoc facere vetitum cum in civis bonos / stilus inverti coepit passim ex libidine.« (»Uskoro je ovo zabranjeno činiti kad se protiv dobrih građana pisaljka počela okretati, bez razlike, samovoljno.«)

Opisana obilježja ritualnog kazališta i njegove sudbine umnogome se slažu s nekim karakteristikama staroatičke komedije koja je znala otvoreno šibati i podrugivati se raznim društvenim pojavama i osobama. Poznato je da je bilo čestih pokušaja, od strane vlade, da se ova sloboda zakonski ograniči. Međutim, na vrlo sličan način, ali o fesceninskim igrama i njihovu otrovnom žalcu zbog koga su zabranjene govori i Horacije u »Poslanici Augustu«.² Dobiva se dojam da Crijević historijske miješne genusa shvaća kao intergeneričko jedinstvo čak i s obzirom na pri-

padnost genusa različitim nacionalnim književnostima. Tako razvoj komedije u grčkim i rimskim prostorima razmatra kao jedinstven evolutivni proces. Poznata je trijadna podjela na staru, srednju i novu komediju, kao i nešto manje česta dvočlana konkretizacija te podjele. Kod njega nalazimo dvočlanu varijaciju i to takvu koja novu dramu drži koherentnom cjelinom u koju je uključena nova grčka i nova rimska komedija. Takvo mišljenje ili proizlazi iz humanističkog poimanja o isprepletenosti i jedinstvu dviju velikih kultura ili je samo posljedica slabo istaknutog razgraničavanja određenih faza i pojava u razvoju komedije.

Književnoj je historiografiji poznato da se etimologija satire dugo vremena pogrešno izvodila od riječi satir, a ne saturae.³ I Crijević je dijelio slično mišljenje. Naime, nakon govora o zabrani izvođenja nepoćudne komedije s izrazitom satiričkom oštricom koja se obarala na »cives bonos« (»dobre građane«), Crijević se prebacuje na novu pojavu — uvođenje satirske igre. Satirske su igre rado i često izvođene u helenističko doba što nam potvrđuje i Horacije koji još u svoje vrijeme upućuje pisce kako valja sastavljati satirske drame.⁴ U scenskim igrama koje su izvođene na pozornici urešenoj »satyrico habitu« (»satirskim odijelom«) Crijević vidi ne samo etimologiju satire, već i iz važnog svojstva koje će satirska igra dobiti, a to je ponovno oštra poruga kakvu je imala i stara komedija, vidi vezu sa satirom modernog tipa, tj. onakvom kakvu će u rimsku književnost uvesti Lucilije podarivši joj umjetnički dignitet. Dakle, ne dobivamo dojam jasne razgraničenosti satire i satirske drame.

Usporedimo li Crijevićeve stihove s ulomkom iz djela historičara Tita Livija,⁵ može se zapaziti da mu je djelo »Ab urbe condita« bilo poznato. Obojica govore o istom događaju iz vremena vladavine Gaja Sulpicija Petika i Gaja Stolona kad je u Rimu vladala kuga, pa je 364. podignut lectisternium »da bi se bogovi vrućim molbama privoljeli na mir«. Budući da to nije pomoglo, organizirali su scenske igre za umirenje nebesnika; doveli su pantomimске glumce iz Etrurije. Livije nadalje kaže da ih je uskoro omladina počela imitirati. »Domaćim umjetnicima dato je ima histrioni, jer se na etrurskom jeziku glumac zvao hister. Oni više nisu kao ranije, bez reda u fesceninskom stihu nešto isto tako nedotjerano i sirovo u naizmjeničnom govorenju kazivali, već su uz pjesmu i skladan pokret izvodili šale (saturae) upletene u stihove, koji su na određen način prema književnoj svirci udešeni.«⁶ Nakon dijela o razvoju komedije, slijedi opis palijate (s posebnim oduševljenjem za Plauta) oslobođene

političke satiričke oštrice stare komedije, lišene kora, s uvedenim muzičkim sekvencama. On je oduševljen realizmom Plautove komedije, ne propušta dodati metaforu kojom je bilo uobičajeno nazivati Plautovu komediju — »universae speculum consuetudinis«. On hvali senzibilitet nove komedije, njen zabavni, refleksivni i utilitarni karakter što ističe u raspravi na više mjesta. Ovakav način razmišljanja proizlazi iz helenističkog i humanističkog shvaćanja funkcije književne riječi: onako kako je to Horacije obrazložio u dva stiha »Poslanice Pizonima«, kasnije veoma često korištenima i u kritici i u književnosti:

»Ili koristiti žele il zabavu pružat poete
ili što ugodno reći, a ujedno zgodno za život«. ^{6a}

Horacijevsko shvaćanje kazališta kao »odmora od poslova drugih«, koji je utoliko korisniji ako nam pruža i poučnu stranu⁷ protežirat će i Crijević. On piše i o čuđenju i oduševljenju publike Plautovim i Cecilijevim komedijama. Zanimljivo je napomenuti da Crijević ne spominje Terencija uz tu dvojicu komediografa. Nakon toga slijedi pohvala Plautovu jeziku i »novom humoru«, da bi onda rasprava naglo dobila polemičan ton.

Polemički dio koji potom slijedi objavio je Franjo Rački kao i još jedan ulomak na samom kraju rasprave. To su težišni i najeksplicitniji polemički dijelovi iz cijelog teksta, međutim tako izdvojeni citati bez konteksta mogu dobiti poprilično drugačija značenja, negoli ih imaju kad se sagleda cjelina, što se i dogodilo. Tako u ulomku u kojem moli za pozornost dok se sluša Plautova riječ ističe i ovo: »Si quidem Latinis insueti sermonibus /Omnem tergemus penitus sribiliginem/ Illuricam et vera Romuli colonia/ Videbimur bisque propago Quiritium / . . .« /»Ako, naimе, nevješti latinskom jeziku, sasvim izbrišemo svako šušljanje ilirsko, prava ćemo Romulova kolonija postati i dvaput izdanak Kvirita . . .« Nakon toga ponovno upozorava na potrebu da se obnovi latinski govor i u vrlo oštrom tonu pogrдно se izražava o ilirskom jeziku.

Možda se navedeni stihovi, emotivno snažno obojeni, ne bi smjeli uzeti isključivo kao ortodoksan stav naspram hrvatskog jezika i književnosti, pogotovo uzmemo li u obzir nerazmjer između težine tih optužbi i Crijevića kao pjesnika patriotskih stihova (spjev De Epidauru), ode Dubrovniku ili pjesme Marijanu Buniću »O mihi jucundos . . .« gdje, kako znamo iznosi drugačija mišljenja. No takvo mišljenje nije značajno samo za Crijevića, kako se to u literaturi često isticalo, nego se na istovjet-

no nailazi često u humanista: tako i Petrarca ima slično mišljenje glede narodnih jezika, a od značajnijih imena u XV. stoljeću i Lorenzo Valla.

Bogišić je ispravno naslutio da se objašnjenje za Crijevićev žučan ton nalazi u izostavljenom dijelu teksta između dvaju ulomaka koja je Rački objavio.⁸ Naime, dio teksta koji slijedi iza citiranog ulomka upućuje na pomisao da se vlast oborila sudskom zabranom na Plautove tekstove. Ovakvu pretpostavku potkrepljuje činjenica da nam je iz više izvora poznato kako je, u različitim prilikama, što se samog kazališta tiče, a i izvan tih sfera, vlada pružala poprilično jak otpor prema novinama. Pored toga Crijević je čovjek čija osoba nije ulijevala povjerenje vlastima; njegova biografija nam potvrđuje da je bio u sukobu sa zakonom u više navrata: »Nakon povratka u Dubrovnik (1490) bio je gradski odvjetnik, kaštelan u Stonu, i u tvrđavi Sokol, ali je i dalje nemiran i nezadovoljan, optuživan da je dovodio žene u tvrđavu, te otpuštan i zatvaran, da bi, ponovno pomilovan, postao rektor dubrovačkih škola (od 1510, a zatim i kanonik i opat sv. Spasa (od 1516)).⁹ Nakon polemičkog tona nastupa obrat stihom: »Est tristis haec vita, theatra, iocos postulat.« (»Tužan je ovaj život; traži kazalište, šalu.«) Autor uvjerava u potrebu njegovanja scenske umjetnosti. Zatim upozorava u čemu je vrijednost teatra; čemu sve može poučiti, što sve mora izbjegavati, čega se bojati — a na sve to upućuje Plaut. U cilju isticanja pedagoške vrijednosti Plautove komedije Crijević nabraja primjere iz života kao gotove dramske situacije, tako da u jednom primjeru gotovo možemo primijetiti predložak, malo uopćeni siže »Dunda Maroja«. Isto tako Crijević niže i tipove kakvima se bavi plautovska i kasnija eruditna komedija.

Na koncu nabranja loših primjera kojima komedija opominjući uči ispravnom načinu života, Crijević izražava osnovnu zakonitost poetike na kojoj počiva književno-teoretska misao od antike do renesanse. On kaže: »Lex viva vitae a Musis, norma regula« (»Zakon života, propis, pravilo, oživio je po Muzama«). Proizlazi da on mimesis shvaća i tumači kao Horacijev imitatio, kao »podražavanje Prirode, tj. vidljive stvarnosti dostupne čulnoj spoznaji«. ¹⁰ U funkciji obrane antičke komedije Crijević je izdvojio samo jedno značenje pojma imitacije kako ga shvaća Horacije i kasniji teoretičari koji se na njega oslanjaju. Iz Horacijeva poimanja prirode umjetnosti i savjeta pjesnicima izrodila se zakonitost — »latinski pojam imitacije dobiva dvostruko značenje: podražavanje prirode i oponašanje uzora«. ¹¹

Govoreći dalje o Plautovoj komediji on ističe zabavnu komponentu

teatra, draž iluzije i uživljanja, stvaranja jednog svijeta na pozornici, igrama sudbine i obratu života, prikladnosti osobe, vremena i mjesta, »čime možeš postati razboritiji, te kako veseo svršetak dolazi nakon jadnog početka.« (Komediju slično definira već 1260. Johannes Anglicus označavajući je kao nešto »što počinje loše a završava dobro.«) Kao da svi navodi o pedagoškoj funkciji i utilitarnosti Plautovih djela nisu bili dovoljni, Crijević se ponovno vraća nizanju vrlina koje gledatelj može steći učeći na lošim primjerima. Svako ponovno isticanje pozitivnih vrijednosti što ih pruža komedija govori zapravo o onom što je Crijeviću bilo predbacivano. Uvjeravanja protivnika u korisnost Plautova završava: »qui fugiendi gratia./Non aemulandi multa probra interserit.« (»On je radi izbjegavanja, a ne radi nadmetanja umetnuo mnogo ružnoga.«.) Rasprava završava ulomkom koji je objavio Rački: Crijević napominje da je komedija već dovoljno obranjena te ponovno britkim tonom otvoreno obračunava s protivnicima »Carptores maledici vipereis dentibus« (»nezasitnim klevetnicima zmijskih zubiju«) koji ne razumiju Plauta kojeg on ionako namjenjuje »auditoribus optimis et iuenibus« (»najboljim slušateljima, mladićima«).

Na temelju ove rasprave kao i zahvaljujući arhivskim podacima o sudskoj zabrani izvođenja Plauta 1525, možemo znati s kakvim se sve teškoćama susretao Crijević pri pokušajima inscenacija Plauta u Dubrovniku. Sudske nam zabrane (jer vjerojatno ona zabilježena nije i jedina) potvrđuju da nije uspio potpuno uvjeriti vlasti u nedužnost i moralnu korist Plautovih tekstova. Argumenti Crijevićeve obrane, kao i arhivski podaci, o ponovnom odobrenju vlade da se komedije mogu izvesti (sutrađan nakon zabrane) u kojima stoji da im se izvedba komedija dopušta »jer su sve poštene« (quia sunt omnia honesta),¹² potkrepljuju pretpostavku zbog čega on polemizira s protivnicima, te potvrđuju o kojoj je vrsti nerazumijevanja i pogrešnih ocjena bila riječ. I Horacije je npr. o Plautovim »neslanim šalama« imao ponešto drugačije mišljenje od Crijevića, pa je time možda i razumljivije zašto dubrovačka vlada zazire od njegovih komedija. Pogotovo ako je izvedena neka komedija u kojoj se netko od Držićevih »ludih nakaza« mogao osobno ugledati.

U sklopu polemičkog obračuna može se sagledati i prvi dio rasprave jer je zanimljivo da on gotovo polovicu stihova troši na to da bi objasnio folklorno-ritualnu povijest komedije i razvoj satire. Raspravljanje o komediji započinje razvojem vrste po ugledu na brojne antičke književno-historijske uzore. Oba problema povezana su tako što se podrijetlo sati-

re izvodi iz dijela fesceninskih igara, točnije iz dramskih prikazbi mitološkog sadržaja. Da nije u pitanju genološka problematika sama po sebi, potvrđuje i autorovo neprestano inzistiranje na dvjema fazama u evoluciji satire: prvu u kojoj satira nema umjetnički dignitet koji će joj dati Lucilije i drugu u kojoj satira postaje književna vrsta u modernom smislu. Crijević potencira prvu, kako je on shvaća, satiru nižeg tipa »formidolosa dentium rubigine« (»strašno gnjilih zubi«) koja »immerentes denigrare« (»ocrnjuje nedužne«). Radi li se o aluziji, indirektnom napadu već na samom početku rasprave na protivnike njegovih teatarskih aspiracija? Obilježava li protivnički napad i umjetnički promašenim, manje vrijednim — na istom nivou kakva je bila satira prije Lucilija? No nije isključeno ni to da je riječ o sasvim suprotnom značenju, tj. da Crijević opravdava svoju strelicu pravdajući se i pozivajući na umjetničku satiru slavni rimskih satiričara. U tom je slučaju netko na temelju teksta neke Plautove komedije protumačio kako je Crijevićev pakosni žalac usmjeren na određenu osobu ili sloj građana. Plautovih komedija u kojima se netko loše savjesti može prepoznati popriličan je broj pa je teško suditi o čemu se zapravo radi jer su oba tumačenja podjednako vjerojatna. Stoga moramo izraziti žaljenje što je druga knjiga Crijevićeva rukopisa s mnoštvom rasprava i pisama ostala neobjavljena jer ne da bi nam samo ovaj problem bio vjerojatno razjašnjen, već bi i mnoga druga zbivanja iz vremena o kojem ne znamo mnogo, bila jasnija.

Crijevićeva rasprava nastala je u vrijeme kad nema posebno značajnog, većeg književno-teoretskog djela, već mnoštvo rasprava, te je i njegova obrana Plauta, ako zanemarimo polemičku oštricu, književno-estetski prilog koji spada u kategoriju sličnih rasprava. Sam polemički naboj otkriva nam problem prihvaćanja antičke drame u dubrovačkim prilikama i osobnu Crijevićevu sudbinu. Međutim, Crijević retor, pjesnik i filolog koji je djelovao u grupi vodećih humanista, te radom potpomogao u destruiranju monističkog srednjovjekovnog mišljenja i strukturiranju novog renesansnog uz oslonac na antičke uzore, uspio je pobijediti i Plautove protivnike u Dubrovniku. Eruditna komedija (Držićeva) najbolji je dokaz tomu. Zašto su povijesne okolnosti istaknule u prvi plan upravo Plauta i Terencija, a ne grčke komediografe koji su im bili uzori, saznat ćemo ukoliko pogledamo odnos humanista prema antičkim komediografima, odnosno ono što nam se od njih sačuvalo: »Budući da je čudljiva Aristofana, čije je djelo potpuno vezano za ogovaranje u njegovo doba i

u njegovu gradu, bilo nemoguće oponašati, odabrani uzor bila je tzv. nova 'atička komedija', ili relativno 'veristička' i građanska, Menandrova, Filemonova i drugih. A budući da su, s druge strane, od njih ostale samo stereotipne pohvale antičkih tumača i neznanat broj odlomaka, naši su se humanisti mogli uteći samo posredovanju Plauta (čijih se još 12 komedija otkrilo baš u petnaestom stoljeću) i Terencija, koji su preradivali, ili sažimali ili kontaminirali Grke. I tako se dobilo oponašanje oponašanja. Književnici naše renesanse uzeli su kao uzor dvojicu latinskih komediografa gledajući osobito na to koliko je u tehnici obojice bilo zajedničko i prihvaćajući njihove scenske formule kao najbolje, ako ne i jedino sredstvo komičke prikazbe.¹³

Da je tomu tako potvrđuje nam i sudbina Plautova djela. U njegovo doba kritika nije imala uvijek superlative za umjetnički nivo njegovih komedija, npr. i Horacije mu je nalazio zamjerke.¹⁴ Takav Plaut, ne uvijek shvaćen od suvremenika (publiku mu uglavnom sačinjavaju, kako se to na više mjesta ističe, vojnici, sluge, i prostitutke) najjače će zagovornike naći pri Akademiji na Kvirinalu.

Impostirajući Plauta na dubrovačku kazališnu scenu Crijević dokazuje da se tradicija kao društvena pojava očituje kao povijesnost procesa ne samo unutar književnog stvaralaštva već i posredno u kritičkom bavljenju književnošću.

Deterministički bi bilo tvrditi da će se sve one novine koje će donijeti Nalješković, Držić i nekolicina komediografa nakon njih, pojaviti zato što je u Dubrovniku Crijević omladinu odgajao u plautovskom duhu i što je izvodio njegove komedije. Međutim, bez određene dispozicije, bez određenih uvjeta takva pojava ne bi mogla biti takva kakva jest. Namjera našeg humanista da uspije trajno oživjeti originalnog Plauta u svom rodnom gradu neće se ostvariti u potpunosti. Komedija će izići iz elitnih krugova i ponovnim prirodnim slijedom biti vraćena narodu. Kako smo vidjeli nije našla zaštitnika ni u vlastodržačkim krugovima jer sadrži previše ambivalentnog smijeha, a premalo prostora za narcisoidnu identifikaciju da bi pogodovala dokoličarskim krugovima s kojima je koketirala pastorala.

BILJEŠKE

¹ Rački, Franjo, »Iz djela E. L. Crievića, Dubrovčanina«, Starine IV, Zagreb 1872. str., 156.

² Radi usporedbe navest ćemo nekoliko stihova iz »Poslanice Augustu«: »Krepki ratari su negda i skromnih kraj potreba sretni pošto bi spremili žito — da krijepe o blagdanu tijelo, ali i dušu samo što trpeći nada se kraju — žrtvu prilagali svoju sa djecom i vjernom ženom, s kojima združise trud: Zemlji svinju, mlijeko Silvanu, Geniju, kratkog nam vijeka čuvaru, cvijeće i vino. Fesceninaska se obijest s tim običajem uvukla pa je seljačke grdnje u izmjeni sasula stiha; i ta dana sloboda, što vraća se s godina mijenom, znala bi poigrat se ljupko, dok otkrito zlobna se šala pakošću trovati poče i olako dirati drskom časne domove prijetnjom. Zabolje ljude, kad o njih krvav se zadjenu zub, a i netaknutim ruglom javi se skrb za spas od skupnog zla: još je pače donesen zakon, a s njim i kazna, da nikog ne izvrgne ruglu pogrđni spjev. Promijeniše smjer, jer od šibe groza nagna ih zboriti skladno i razveseljavati pjesmom.«

(»Kvint Horacije Flak: 'Satire i epistule', Preveo Juraj Zgorelec, MH, Zagreb 1958, str., 137.)

Horacije i historičar Tit Livije pripadali su onim teoretičarima koji su pokušali rimskoj komediji naći domaće, italske korijene u agrarnim kultovima, po ugledu na Aristotela koji je slične korijene nalazio grčkoj komediji.

³ Lešić, Zdenko, »Antička teorija drame« u knjizi »Teorija drame kroz stoljeća«, I, (Od početka do kraja XVIII stoljeća), »Svjetlost«, Sarajevo 1977, str. 350.

⁴ V. Vratović, kad govori o Lucilijevoj satiri, između ostalog kaže o podrijetlu satire: »Ima u Lucilija tema poput Enijeve satire, tj. mješovita sadržaja, ali je najbitnije to da je Lucilije utisnuo enijevskoj satiri žig oštre, žestoke kritike društva, pojedinaca i skupina: satura je postala satira.« (V. Vratović: »Rimska književnost« u »Povijest svjetske književnosti«, Zagreb 1974, str. 232.)

⁵ Tit Livije »Od osnutka Grada«, knj. VII, gl. 2. u navedenoj Lešićevoj knjizi.

⁶ Prema Z. Lešiću, n. d., str. 357.

^{6a} Zgorelec J., n. d. stih. 333 — 334.

⁷ Lešić, n. d., str. 366.

⁸ Bogišić, Rafo, »Ilija Crijević i Marin Držić« u »Riječ književna stoljećima«, Zagreb 1979. str. 87.

⁹ Franičević, Marín, »Renesansa« u »Povijest hrvatske književnosti«, Zagreb 1973. str. 61.

¹⁰ Lešić, Z., n. d., str. 362.

¹¹ Isto, str. 363.

¹² Bogišić, Rafo, n. d., str. 92.

¹³ Isto, str. 123–124.

¹⁴ »Ipak su pradjedovi i Plautova mjerila vaši kao i dosjetke slane pohvalili strpljivo odevć, motreći s divljenjem oboje to, da ne rečem, glupim – lučim li i ja i vi što gruba je šala, što ljupka na prste, na uho kadri razaznati zvukove skladne.« (Zgorelec; Horacije – Satire i epistule, Zagreb 1958.)

SVPER COMOEDIA VETERI ET SATYRA ET NOVA CUM PLAUTI
APOLOGIA

Aelius Lampridius Cervinus

I

Duplex comoediae est genus: novum et vetus. 1
Vetus est ex personis viginti quatuor:
Chorus mordax Apollini Nomio sacer,
Per compita cursitans, et vicitim vagus,
Per pagos et villas rebus solemniter 5
Divinis operatus et licentius iocis
Lascivientibus scatens promiscue
In omnes solitus invehi. Et hirco satur
Et potus et exelex, liberis convitiis
Palam proscindens et domestico probro 10
Timendus pravis civibus nec abstinens
Nomine eorum qui gesserant aut publica
Infamiae nota, coercendis malis
Quod multum moribus antiquorum profuit.
Mox hoc facere vetitum cum in cives bonos 15
Stilus inverti coepit passim ex libidine.
Hinc criminoso ludus apstinuit choro
Nec quemquam licuit nominatim laedere,

Verum ornatur scaena satyrico habitu	
Insignita nemore, speluncis et montibus.	20
Torua ferina facies visu truculentior	
Vastis cornibus et setis hispida asperis	
Echinorum instar in mari degentium	
Canus et hyrsutus et horrens Satyrus cernitur.	
Pappus Silenus Liberi patris comes	25
Inconditum carmen iaculatur invicem	
Salibus incompositis et risu ludicro	
Ioculares acciti tibicinis ad modos*,	
Sedandae gratia quem pestilentiae	
Iussere Romani facere hysthronicam,	30
Qui veri cultus et pietatis inscii	
Piari facinus et placari coelites	
Offensos ludis credidere scaenicis.	
Hinc aliud fabulae recrudescit genus	
Nec aliunde satyra nomen vendicat suum.	35
Sed dum immerentes denigrare creditur	
Occultis fraudibus sub aliena nota	
Formidolosa dentium rubigine	
Suspecta coepit omitti et communi metu	
Periculosus temperavit lusibus.	40
Sed acrioris ingenii novissimum	
Reperit satyram bilem Lucillius vomens	
Atrumque virus amarulentis faucibus	
Nec contentus vivis parcere nec mortuis	
Albutum, Lupum, Metellum, Scaeuollam	45
Probrosis criminibus proscidit et Ennium	
Et Pacuvium et Actium et Euripidem illustres viros	
Praestrinxit liberius. Poetarum omnium	
Primus nonnullorum iudicio creditus,	
Quamvis oratio fluere luculentius	50
Dictus, verae haud nihil assecutus gloriae,	
Cui palmam tum uno libello Persius,	
Quo Flaccus magis eripit aut Aquinas nobilis	
Nulli secundus. His ducibus satyra viget	
Latina veteri defluens comoedia.	55
Sed postquam senior exolevit chorus	

Et scaena lusitans satyris agrestibus Desudavit et † omerita † est. Livium ferunt Andronicum fabulae commentum actus novae, Quam locupletavit usu temporis otium	60
Per diverbia per cantica subducto choro, Quo grata novitate placeat auditoribus Vitae mortalium loquax imitatio Et universae speculum consuetudinis	65
Et veritatis imago quam simillima Digesta, distributa quinis actibus, Varietate illici verborum et sensuum, Concinna argumento, commoda sententiis, Fastidiosis etiam spectatoribus	70
Salibus iucunda, tediosa nemini, Iocos, lepores vendicavit et arculas Excussit odoriferas deliciarum omnium Et omnes dicendi veneres, cupidines	75
In scaenam attulit. Hinc stupidi auditores hiant Soccus, cothurnos, ornatum hystrionicum, Modos attoniti et vocum discrimina stupent Et totus caveae consessus victoriis	80
Exhylaratus et olim triumphis Punicis Nunc Caecilio, nunc Plauto Molitori optimo Vicissim applaudit populus. Nec aliter ferunt Sermone si Latino voluerit loqui, Musas locuturas, ut conditus novo Lepore loquitur Plautus mellitissime.	85
Ergo agite, sultis, sic vobis vortat bene Oculos, aures, animumque, exporgite ne quis duat Damnus obstrepens sibi; neque enim mihi nocet Si quis graxit*, sed sibi statim multam irrogat. Nam si quis non libens audit, meminit nihil Et imperitus ad domum revertitur, Inexpolitus, rudis, horridus et barbarus.	90
Quod si nocere aliis summae est dementiae, Omnes stultitia exuperat qui nocet sibi.	

* Corr. ex admodos.

Qui uero nullius damno sibi consulit, Ante alios sapit alieno quo magis lucro.	
Quod si praestatis mihi, quod peto, silentium	95
Non hodie modo sed quamdiu Plautum lego, Credo, facturi estis operae magna precia Et nos vobiscum qui docendo discimus.	
Si quidem Latinis insueti sermonibus Omnem tergemus penitus sribiliginem	100
Illuricam et vera Romuli colonia Videbimur bisque propago Quiritium Romanis nec nisi digna progenitoribus Superstes ab Epidauria pene insula.	
Hic, hic domesticus olim Romae municeps Haereditarius urbis et vernaculus Peculiaris Rhacusae sermo fuit, Cuius reliquiis et quadam umbra et imagine	105
Nos actitare causas vidimus senes. Interpoletur ergo sermo pristinus	110
Qurinalis Diis optumis fauentibus, Qui nuper exolevit intermortuus Dirae colluvione oppressus viciniaie. Restituat Epidauro Plautus quod abstulit Immanis Scytha. Auitus reflorescat lepor.	115
Est tristis haec vita, theatra, iocos postulat. Eliconium mel, Pegasium melos Acerba vitae temperat, rudia expolit, Venustat indolem, exacuit impuberes, Senibus suppeditat utiles sententias	120
Ac velut e media depromptas sapientia Hic vorsipellem discimus fallaciam, Mercurium Vertumnum Iovem † Protheuco † Deos, Horrere quo mage praestigiatos malos Vitare, qui versutiis, technis, dolis	125
Contamminatum honestas uxores eunt, Lenonias artes colluuiem spurcidam, Vitorum stabulum, turpes meretricum dolos, Illecebras illicibiles, virus oblitum	
Melle et parasytos mendaces et improbos	130

Scurras famelicosae obnoxios** gulae
 Et helluones sordidos et milites
 Iactantiores, gloriosos, futiles,
 et duro stolidos elephanti corio obsitos,
 Hic omnes sicophantas, fallaces, subdolos 135
 Servos possumus, ut in speculo, intuerier
 Senatam convocare in capite, machinas
 Atque omnes fabricas intendere, tragulas, dolos,
 Marsupia, quibus domnorum exenterent senum,

Ut iuuenibus obsecundent perditae amantibus. 140
 Quo doctus exemplo servo haud temere dabis
 Corrumpi aetatem lubricam adolescentium,
 Sed optionem facies constantis viri,
 Qui primam exorbitare non sinat indolem
 Informetque rudem ut docto caeram pollice. 145
 Tenax, avarus, prodigus docebere,
 Indulgens, durus, et quantum peccet pater
 Quisque alienis ovis ut cuculus incubat
 Blandus, decrepitus, monstrum, scortator senex,
 Exitium exitiabile, rursus frugi, probus. 150
 Lex viva vitae a Musis, norma, regula.
 Hic omnium rerum vices et exitus
 Hylares secutos principium miserabile,
 Ludibria sortis et vitae vertiginem
 Admirabere, personae, temporis, loci 155
 decorem, unde fieri poteris prudentior.
 Lenonem avarum, obscaenam meretricem, improbum
 Scurram et servum mendacem novisse expedit,
 Ne quis nos inter oscitantes opprimat.
 Sic ebriosos illotas, velut sues 160
 Coeno volutabres, Lacedaemonis indoles
 Spectatum admissa foeda, obscaena, turpia,
 Quo dedoceret turpium spectaculo.
 Hinc undecunque Plautus noster proderit
 Moribus et linguae, qui fugiendi gratia, 165

* Corr. ex obnoxias.

Non aemulandi multa probra interserit.
Sed defensa sat est comoedia. Facessite
Carptores maledici vipereis dentibus.
Vobis non dedico lusus, iocos, sales,
Ambrosiam, nectar de Plauti promptario 170
Sed auditoribus optimis et iuuenibus,
Aequae facere, ac sapere probe cupidissimis.
Hoc quicquid est ergo boni, consulite boni.
Linguis favete, mox etiam plausum date.

Tekst redigirao: Milenko Lončar

O STAROJ KOMEDIJI, SATIRI I NOVOJ KOMEDIJI S OBRANOM PLAUTA

Ilija Crijević

Dvije su vrste Komedije, nova i stara.
Stara je sastavljena od dvadeset četiri osobe:
Jetki Kor, posvećen Apolonu Ispašaru,
trčeći po raskršćima i lutajući ulicama,
po selima i zaseocima, svečano 5
je vršio službu božju; i razuzdano
vrveći obijesnim šalama,
na svakog je bez razlike navikao navaljivati. Pun prča,
napit i van zakona, prostim psovka
javno je grdio. I privatnom sramotom 10
zadajući strah opakim građanima, nije se ustezao
od imena onih koji su je počinili, ili od javne
oznake bruke, što je mnogo koristilo
da se obuzdaju loši običaji starih.
Uskoro je ovo zabranjeno činiti, kad se protiv dobrih 15
građana
pisaljka počela okretati, bez razlike, samovoljno.
Stoga se igra ustegla od ovog svadljivog kora.
Nije bilo dopušteno nikoga poimence uvrijedit,
nego je pozornica urešena satirskim odijelom,

okićena gajem, pećinama i gorama.	20
Mrko zvjerinje lice, strahota pogledati, sa silnim rogovljem i obraslo oštrim čekinjama, poput morskih rakova:	
sijed, kosmat i nakostriješen Satir se opaža.	
Starac Silen, pratilac Libera oca	25
nepravilnu pjesmu nabacuje naizmjenice s neuređenim dosjetkama i zabavnim smijehom po šaljivim taktovima pozvana svirača, kome radi smirivanja kuge	
zapovjediše Rimljani da učini glumište.	30
Ne poznavajući pravog štovanja i pobožnosti povjerovaše da se kazališnim igrama ublažuje nedjelo i umiruju uvrijeđeni nebesnici.	
Odatle se razbuktao drugi književni rod i niotkud drugo satira ne usvaja svoje ime.	35
Ali dok se vjeruje da ocrnjuje nedužne potajnim prevarama, pod tuđim znakom, zazorna zbog strašno gnjilih zubi počela se izbjegavati i zbog općeg straha odustala je od opasnih igara.	40
Ali najzad je oštroumni Lucilije ponovno otkrio satiru, rigajući žuč i crni otrov ždrijelom punim gorčine, ne štedeći ni žive ni mrtve.	
Albucija, Lupa, Metela i Scevolu	45
izgrdio je zbog sramotnih zločina. I Enija, Pakuvija, Akcija i Euripida, sjajnih muževa, slobodnije se dotakao. Od svih je pjesnika, po sudu mnogih, smatran prvim.	
Premda je rečeno da mu govor teče izvršno, prave slave tek je nešto stekao.	50
Palmu mu je onda jednom knjižicom oteo Perzije, a još više Flak, ili glasoviti Akvinac, ni od koga slabiji. S ovim vođama cvjeta satira latinska potječući iz stare komedije.	55
Ali nakon što je nestao stari kor i pozornica, razigrana divljim satirima,	

umorila se i † . . . † Kažu da je Livije
 Andronik izumio činove nove drame, 60
 koju je zbog potrebe vremena obogatila dokolica
 dijalogima i napjevima, a kor je uklonjen,
 kako bi se ugodnom novošću svidjelo slušateljima
 brbljavo oponašanje života smrtnika
 i zrcalo svih običaja
 i što sličnija slika istine, 65
 raspoređena, razdijeljena u pet činova,
 sa zamamnom šarolikošću riječi i osjećaja,
 skladna u prizoru, primjerena u izrazu,
 i probirljivim gledaocima
 dosjetkama prijatna, a dosadna nikome. 70
 Šale je i ukrase prisvojila, istresla
 mirisne kovčežice svih poslastica
 i sve dražesti i strasti
 donijela na pozornicu. Stoga glupi slušatelji zijevaju od
 čuda, 75
 komičkom i tragičkom obucom, glumačkim uresom,
 taktovima zbunjeni i razlikom glasova zapanjeni.
 I sav je skup u gledalištu pobjedama
 razdragan, i nekoć punskim trijumfima,
 a sada Ceciliju i Plautu, tvorcu najboljem,
 naizmjenice plješće narod. I kažu da Muze, 80
 ako ushtjednu govoriti latinskim jezikom,
 neće govoriti drugačije, nego kako začinjen novom
 krasotom, slatko poput meda govori Plaut.
 Stoga dajte, ako hoćete, neka vam tako dobro
 okrene oči, uši i duh, probudite se, da ne bi tko 85
 štopoćući učinio sebi štetu. Naime ne škodi meni,
 ako tko grakće, *nego sebi odmah globu dosuđuje.
 Jer ako tko preko volje sluša, ne pamti ništa
 i neuk se vraća kući,
 neuglađen, sirov, prostak i barbarin. 90
 Pa ako je škoditi drugima najveće bezumlje,
 sve nadvisuje glupošću onaj tko škodi sebi.
 Tko se pak ni na čiju štetu brine za se,
 pametniji je od drugih, štoviše, na tuđu korist.

- Ako mi dakle podarite tišinu, a to molim, 95
ne samo danas, nego dokle čitam Plauta,
učinit ćete stvar vrlo vrijednu truda
i s vama mi koji poučavajući učimo.
Ako, naime, nevjesta latinskom jeziku,
sasvim izbrišemo svako šušljanje 100
ilirsko, prava ćemo Romulova kolonija
postati i dvaput izdanak Kvirita,
dostojan rimskih praotaca,
preostao od epidaurskog poluotoka.
Ovaj, baš ovaj jezik Rima bijaše nekoć domaće 105
nasljeđe i vlastita
odlika grada Dubrovnika.
Njegovim ostacima, nekom sjenom i slikom
mi vidjesmo gdje stari često vode parnice.
Neka, dakle, opet zasja prijašnji jezik 110
Kvirinov, milošću predobrih bogova.
On je nedavno zamro, nestao,
pritisnut smećem groznog susjedstva.
Neka Plaut povrati Epidauru što je oteo
divlji Skit. Neka opet procvjeta pradjedovska Krasota. 115
Tužan je ovaj život; traži kazalište, šalu.
Helikonski med i Pegazov pjev
ublažuje gorčinu života, uglađuje sirovost,
oplemenjuje narav, brusi nezrele,
starima pruža korisne misli, 120
kao da su iznijete iz samog središta mudrosti.
Ovdje učimo strašiti se prijetvorne lukavosti,
bogova Merkura, Vertumna, Jupitera, † . . . †
i zle varalice što više
izbjegavati, koji lukavstvima, spletkama i prevarama 125
idu okaljati časne žene.
Svodnički zanat, gnjusno smeće,
bludilišta, sramotne spletke bludnica,
zamamne mamce, otrov premazan
medom, lažljive parazite i nečasne 130
kicoše, podložne nezasitnu ždrijelu
i rasipnike lakome i vojnike

razmetljive, slavične i tašte i glupane obložene tvrdom slonovom kožom, ovdje i sve lažljive doušnike i pokvarene robove možemo promatrati kao u zrcalu, kako u glavi snuju i namještaju zamke, svakakve podvale, spletke i varke, kojima ispražnjuju kese starih gospodara da bi ugodili mladićima zaljubljenim preko ušiju, Poučen tim primjerom nećeš robu nepromišljeno dati da se upropasti nestalna mladenačka dob, nego ćeš izabrati postojana čovjeka da ne dopusti zalutati cvijetu mladosti i da je obrazuje sirovu kao vosak učenim palcem. Naučit ćeš koliko tvrdoglav, škrt, rasipan, popustljiv, strog griješi otac, i tko na tuđim jajima kao kukavica leži udvoran, istrošen, nakaza, bludnik starac, pogubna propast, protivno pak valjan, čestit, pouzdan u savjetima, pravedan, umjeren, ozbiljan. Zakon života, pravilo, propis, oživio je po Muzama. Ovdje ćeš se diviti mijenama svih stvari, i kako veseo svršetak dolazi nakon jedna početka, i igrama sudbine i obratu života, pristojnosti osobe, vremena, mjesta, čime možeš postati razboritiji. Dobro je upoznati lakoma svodnika, bestidnu bludnicu, nevaljala lakrdijaša i lažljiva slugu, da ne bi tko nepažljive među nama zbunio. Tako je spartanskoj naravi dopušteno gledati pijanice, poput prljavih svinja što se valjaju u blatu, kako bi se od gnjusnog, bestidnog i sramotnog odučila gledanjem sramote. Stoga će naš Plaut na svaki način koristiti ćudima i jeziku. On je radi izbjegavanja, a ne radi nadmetanja, umetnuo mnogo ružnoga. No komedija je dovoljno obranjena. Nosite se, nezasitni klevetnici zmijskih zuba, vama ne posvećujem igre, šale, dosjetke,	135 140 145 150 155 160 165 170 189

ambroziju i nektar iz Plautove škrinje,
nego najboljim slušateljima, mladićima,
najželjnijima pravo činiti i valjano znati.
Što god je dakle u ovom dobro, pohvalite, dobri.
Budite tihi, zatim uputite pljesak.

175

Preveo: Milenko Lončar